

Botanikas Jurgis Pabrėža (1771–1849)

2006 m. sausio 15 d. sukako 235 metai, kai Žemaitijoje, Skuodo rajone, Večių kaime, ūkininkų šeimoje, gimė būsimasis kunigas, mokslininkas Jurgis Pabrėža.

Iš mažens jis buvo linkęs į mokslus. 1791 m. baigė Kretingos vidurinę mokyklą ir įstojo į Lietuvos Vyriausiąją mokyklą (taip tuo metu vadinosi Vilniaus universitetas). Pasirinko mediciną. Studijuodamas mediciną, mokėsi ir kitų Vyriausioje mokykloje dėstomų dalykų: fizikos, chemijos, istorijos, prigimtinių teisės, teologijos, Šventojo Rašto. Ypač domėjosi botanika, jau nuo mažumės mėgo augalus, juos augino, prižiūrėjo. Tuo metu botaniką dėstė jaunas gydytojas iš Vienos, profesorius Ferdinandas Špicnagelis.

Laikai buvo neramūs. Vyko karas su Rusija. Rusija, nugalėjusi Lietuvos-Lenkijos kariuomenę, užėmė Lietuvą ir dalį Lenkijos žemių. 1794 m. prasidėjo prieš rusus sukilimas, kuriam vadovavo Tadas Kostiuška. Greitai buvo išvaduotas Vilnius, Varšuva ir Krokuva. Tačiau jėgos buvo nelygios ir sukilėliai pralaimėjo. Mokslas Vyriausioje mokykloje pakriko, ir Jurgis Pabrėža, nebaigęs medicinos studijų, išvažiavo iš Vilniaus į Varnių kunigų seminariją. 1796 m. seminariją baigė ir buvo išventintas į kunigus.

Numalšinus sukilimą, 1795 m. Lietuvą ir Lenkiją pasidalijo jų kaimynės: Rusija, Austrija ir Prūsija. Lietuva atiteko Rusijai ir tapo jos Šiaurės-Vakarų kraštu. Šalyje buvo įvesta baudžiava.

Jurgis Pabrėža buvo paskirtas vikaru. Šešiolika metų jis dirbo įvairiose Žemaitijos parapijose. Būdamas kunigu, jis matė, kaip kaime sunkiai gyvena žmonės, kaip susirgus nėra kam juos gydyti.. Ir J. Pabrėža, panaudodamas universitete įgytas žinias, ėmėsi gydyti ligonius, tam vartodamas vaistinius augalus, nes cheminių preparatų tuo metu dar nebuvo. Beveik nebuvo ir vaistinių.

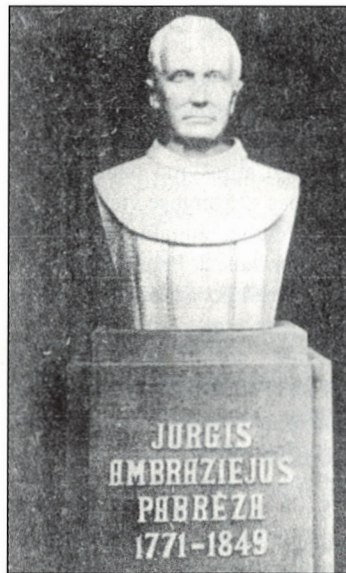
Daug dirbdamas ir pats susirgo. Pablogėjus sveikatai, 1812 m. Jurgis Pabrėža buvo paskirtas Kartenos parapijos altarista. Turėdamas daugiau laisvo laiko, gilinosi į botanikos mokslą, pats rinko ir augino vaistažoles, tyrinėjo Žemaitijos augmeniją, sudarinėjo augalų herbarus, tyrė augalų savybes ir juos aprašinėjo.

Krašte padėtis buvo sunki. Per Lietuvą Maskvos link, vadovaujama Napoleono, traukė prancūzų kariuomenė, o 1813 m. nugalėta bėgo atgal. Siautė badas ir ligos.

Po ketverių sunkių metų, ieškodamas ramybės ir norėdamas labiau atsidėti mokslui, Jurgis Pabrėža įstojo į Kretingos bernardinų vienuolyną. Jam buvo suteiktas Tėvo Ambraziejaus vardas. Būdamas vienuoliu, jis dėstė lotynų kalbą ir gamtos mokslus vienuolyno įsteigtoje mokykloje, dirbo mokslinį darbą ir rašė knygas. 1849 m. spalio 30 d. Tėvas Ambraziejus mirė Kretingoje.

Jurgis Pabrėža buvo labai darbštus. Jis teikė žmonėms dvasinę pagalbą, sakė pamokslus ir gydė ligonius, studijavo botaninę literatūrą, rinko liaudies medicinos žinias ir liaudies vartojamus augalų pavadinimus. Sukaupęs žinias norėjo palikti žmonėms.

Jo amžininkas vyskupas Motiejus Valančius apie Jurgį Pabrėžą rašė: “Be galo darbus tas zokaninks, niekuomet nespie. Vos atkalbėjęs poteries ir kitus apėjęs žigius, diena isz dienos rasza. Prateńsk Dievijam amži ir suteik turtingą poną, kurs paraszitas par ij kningas iszspsaudinas, žmoniem apskelbtum”.

Savo mokslinio darbo tikslą J. Pabrėža nusakė taip:

“Po surinkimo įvairios augimų daugybės, pasiskaitydamas įvairiose tobulų raštininkų knygose tų gi augimų sugadlyvumą, tad apie papuošimo daržų, langų ir altorių, tad prie gelbėjimo sveikatos žmonių ir galvių, tad prie suderėjimo ūkininkams, amatininkams, daržininkams ir malioriams, vienkartu minėdamas nekurių augimų ir vodijimus žmonių ir gyvulių sveikatai, dūmojau sau: oi, kaip būtų labai gerai, kad žemaičių ūkininkai pažintų bent įvairkesnes augimes, o dar neabejotinai, ale tikrai! Tuokart galėtų sugadlyviausias prie kokio vartojimo dėl savęs rinkti ir an reikalo kavoti, o vodijančiųjų sergėtis”. (J. Dagys. Iš mokslų istorijos Lietuvoje. V., 1960. P. 350).

Jurgis Pabrėža, siekdamas savo užsibrėžto tikslo rašo botaniką (augiminyčią). Rašo ją žemaitiškai. Jis buvo pirmasis botanikas mokslinį veikalą rašęs lietuviškai (žemaičių tarme). Sunkus tai buvo darbas, nes niekas lietuvių kalba šia tema dar nebuvo rašęs, nebuvo nei botanikos terminų, nei moksliai apdoroto augalų vardyno. Iki tol apie Lietuvos florą lotyniškai rašė Vilniaus universiteto profesorius J. E. Žiliberas (Joanes Emanuel Gilibert), kuris buvo pakviestas iš Prancūzijos. 1776–1781 m. jis, gyvendamas Lietuvoje, su studentais tyrinėjo Gardino, Vilniaus apylinkių augmeniją ir apie ją parašė penkių tomų veikalą “Lietuvos flora” (*Flora Litvanica inchoata*). 1791 m. Lietuvos augalų aprašymą lenkų kalba parašė ir išleido Vilniaus universiteto profesorius Stanislovas Bonifacas Jundzilas. Veikalas vadinosi “Opisanie roslin w prowincyi Wielkiego Księstwa Litewskiego” (Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės provincijos augalų aprašymas). 1811 m. jis išleido antrą veikalą “Opisanie roslin litewskich” (Lietuvos augalų aprašymas). Šiuose veikaluose daugiausia buvo aprašyti Rytų ir Pietų Lietuvos apylinkių augalai.

Jurgis Pabrėža, rašydamas savo veikalus, palaikė ryšius su Vilniaus universiteto profesoriais J. Junzilu, J. F. Volfgangu, su S. Daukantu, kunigu J. K. Gintyla ir kitais to meto lietuvių inteligentais. Profesoriumi J. F. Volfgangui laiške, kuris yra išlikęs Mokslų Akademijos Centrinėje bibliotekoje, J. Pabrėža rašė: “Kai dėl augalų žemaitiškų pavadinimų, tai žinoma, kad iki šiol beveik niekas iš žemaičių negalvojo apie sisteminius savo krašto augalų pavadinimus, dėl to iš sutinkamų augalų pavadinimų nėra vieno nepraleidau, imdamas kaip genties ar rūšies vardą. Tiems augalams, kurie iki šiol neturėjo jokio pavadinimo, turėjau

sukurti naują vardą ar iš augalo išvaizdos, ar iš vietovės, ar iš jo ypatybių ir t.t.”.

Rūšies pavadinimus J. Pabrėža dažniausiai išsiversdavo iš lotynų kalbos, pavyzdžiui, balas gojinis (*Anemone nemorosa*), balas liekninis (*Anemone silvestris*). J. Pabrėžos rankraščiuose prie kai kurių augalų aprašymo paminėta po kelis liaudies vartojamus vardus, nes skirtingose vietovėse augalai skirtingai buvo vadinami. Kurdamas augalų, kuriems nebuvo liaudies vardo, naujus pavadinimus, J. Pabrėža panaudojo net senovės lietuvių dievaičių vardus. Šiame darbe jam padėjo J. F. Volfango duktė ir pats profesorius. Apie tai J. Pabrėža rašė: “Aleksandra Volfgang, nors man nė truputį nepažįstama, ir neprašyta, vienok surinkusi ir išrašiusi senų gadynių pagoniškų dievaičių žemaitiškų, teikės man dovanoti, kuriais tai varda is yra pramintos nekuri os veislės augimių tame veikale”.

Prof. J. F. Volfgangas padovanojo J. Pabrėžos bibliotekai nemažai knygų. Savo bibliotekoje J. Pabrėža turėjo ir garsaus botaniko K. Linėjaus veikalų, 4 tomų Bluto ir Fingerhuto florą “*Compendium Florae Germanicae*”, Vilniaus universiteto profesorių: J. Sniadeckio, S. J. Jundzilių, J. Žilibero, Gorskio ir kitų parašytų knygų, visus svarbiausius tų laikų lenkiškus botanikos vadovus, taip pat ir kitus, kas buvo išleista anais laikais apie Lietuvos florą. Jomis jis vadovavosi tyrinėdamas ir aprašydamas Žemaitijos augalus.

Jurgis Pabrėža sudarė ir augalų morfologijos žodyną, pavadintą “Srye Balsenyyny Billum Žemayt. Lotinyyniu”.

Rinkdamas augalus herbarui, J. Pabrėža išvaikščiojo beveik visas Kretingos, Skuodo, Mosėdžio, Šatės, Palangos, Šventosios, Laukžemės, Lenkimų, Aleksandrijos, Salantų, Šateikių, Platelių, Plungės, Tirkšlių, Žagarės, Kartenos, Žarėnų, Lauksodžio, Gargždų, Vėžaičių, Veiviržėnų, Švėkšnos, Naumiesčio, net Tilžės apylinkes. Buvo nuvykęs net į Latviją – į Rucavą, Paurupį, Papę.

Augalų herbarą J. Pabrėža sudarinėjo moksliškai. Jį suskirstydavo augalų gentimis. Ant kiekvieno herbaro lapo užrašydavo lotyniškas ir lenkiškas etiketes. Kaip rašo prof. J. Dagys, lenkų prof. B. Hryneveckis, 1913–1914 m. viešėdamas Palangoje, Kretingos vienuolyne aptiko J. Pabrėžos herbarą.

Jis teigė, kad herbaras sudarytas labai kruopščiai ir sąžiningai pagal to meto mokslo lygį. J. Pabrėža buvo puikus savo krašto floros žinovas, tikras mokslininkas. B. Hryneveckio žodžiais, jį galima gretinti su tokiais nusipelnusiais floristais, kaip M. Klukas, S. B. Jundzilas.

B. Hryneveckis didesnę rasto herbaro dalį išsivežė į Odesą, kur jis profesoriavo iki Pirmojo pasaulinio karo. Vėliau J. Pabrėžos herbaro duomenis jis panaudojo savo veikalui “*Tentamen florae Lithuaniae*” (1933 m.).

Iki mūsų dienų J. Pabrėžos herbaro išliko tik mažda dalis. Ji saugoma Vilniaus universitete.

Labai svarbus J. Pabrėžos palikimas – tai jo raštai. Didžiausią savo veikalą “Botanika” arba “Taislius auguminis” jis rašė visą gyvenimą, nuolat jį papildydamas. Knyga parašyta žemaitiškai. Jos rankraštis buvo užbaigtas 1843 m. Jame net 1041 psl. Šį savo

darbą J. Pabrėža tikėjosi išleisti, tačiau jam tai nepavyko. Po jo mirties rankraštis pateko į Kauno kunigų seminarijos biblioteką. Dalį veikalo – augalų morfologiją ir augalų vardyną (lietuviškai lotynišką), tekstą perredagavo į lietuvių kalbą ir 1900 m. išleido “Dirvos” leidykla” Amerikoje. J. Pabrėža paliko ir daugiau rankraščių. “Dirvos” išleistoje “Botanikos” pratarmėje paminėti rankraščiai:

* Dictionarium botanicum latino-samogiticum (lotyniškai žemaitišk as botanikos žodynas), kuriame per 1400 vardų.

* 5 dalių apie ligas “Apie slogas plaučių, apie slogas nosies, apie slogas kūdikių ir vaikų, apie kosulį, apie dusulį ir slogas smaugiančias”

* Liekanos rankraščio, kuriame, matomai, buvo plačiai aprašyta kaip ir kokias ligas gydyti vaistažolėmis.

* Straipsnis apie kraujazolę.

* Keletas rankraščių lenkų kalba apie visokias ligas, žoles, vaistus, visokias namines “rodas” ir t.t.

Vyskupas M. Valančius savo knygoje “Žemaičių vyskupystė”, II dalis, išleistoje 1848 m. Vilniuje, mini J. Pabrėžos 7 religinio turinio knygas (daugiausia pamokslai) ir 9 mokslinio turinio knygas. Kaip rašė J. Dagys, Jurgio Pabrėžos sudaryto žodyno medžiagą panaudojo P. Matulionis savo knygai “Žolynas” (Žolynas II dalis. Lietuvos augalų žodynas ir augalų taisyas. Vilnius, 1906 m.) ir Vytauto Didžiojo universiteto prie Botanikos katedros sudaryta komisija (pirmininkas doc. L. Valionis), rengdama “Lietuvišką botanikos žodyną” (1938 m.).

J. Pabrėžos veikalai turi didelės reikšmės ne tik botanikai, bet ir žemaičių tarmės tyrėjams. Tai kaip paminklas žemaičių tarmei.

Žmonės labai gerbė kunigą Jurgį Pabrėžą, nors kai kurie jo luomo atstovai jį ir pašiepdavo, nes jiems nepatiko jo moksliniai tyrinėjimai.

Dr. Regina Žukienė

Keelels. 200dine
pri Skaytiitojau.

Sryje /a/ balsenyyny /b/ Billuu Augmynidynny /c/ kō-
nē tamy weeykaly tōri yvra:
hita, o be kōriosa nieckō lūn-
do. Bilys /d/ žodyyna augmyn-
mityyny /e/ megalieej gema
paoritytasyty, buafet, Skayti:
tojau! Tabaa sōgadhwa. Kōi,
jee kōekio bilieo metmim-
tōmi. Tōtiynysskan, o žynoo:
ii jē zēmaaytysskaa; tad
tooy sryjoo balsenyynyee
preeyke atraavi Billy tōri:
nysska. — Obrukōōuk tadgi
anōu Taaymee, Kōt Jau:
gīaau weeykatuu zēmay:
tyynim pri tōo mēgziāus
pīnīwatuu nedaytauksē.
1843

Sryje Balsenyyny.
Billuu
Zemayt. Lotinyyniu
Par
Kōnyga Ambrozieejō
Paabresia
sōōrinktuu. Metusy
1834. — Kreetingos.

J. Pabrėžos veikalo „Srija balseninė“
antrasis puslapis

„Srija balseninė“ autografas